

Merima Omeragić, završila magistarski studij književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na tezi iz anti/ratnog ženskog pisma. U periodu 2009-2011. stekla je zvanje magistarke nauke književnosti naroda Bosne i Hercegovine. Za ostvareni uspjeh nagrađena je Rektorovom *Zlatnom značkom*. Njena uža interesovanja vežu se za područje kulture, umjetnosti i queer teorija i filma. Objavljivala je oko pedesetak naučnih i stručnih radova u referentnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji te Crnoj Gori. Sa Bojanom Krivokapićem, (Novi Sad) i Majom Klarić (Šibenik) uredila je izdanje knjige *PitchWise –Zbornik poezije i kratke proze* (2012) prve u Bosni i Hercegovini koja za pristup ima feministički politiku uključivanja i raznovrsnosti. Aktivno piše i o filmu. Za četvrto, dopunjeno, bosanskohercegovačko izdanje zbornika *Neko je rekao feminizam? – Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* priredila je kratki historijat značajnih datuma za feminizam u Bosni i Hercegovini (2012). Jedna je od autorki zbornika *Više od etikete* (2013) u saradnji sa Aidom Spahić i Jasminom Čaušević. Trenutno je angažovana na Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i na PhD studiju književnosti na Univerzitetu u Sarajevu.

PATRIJARHAT, NASILJE, POLITIKA

O ratnom seksualnom nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini

Militarizacija / patrijarhat: paralelizam. Čovječanstvu iz zaostavštine patrijarhata

Radikalan zaokret od strategija i praksi dekonstrukcije patrijarhata kao nametnute okolnosti i primarnog zla utemeljenog u/na društvenom sistemu načinila je američka teoretičarka feminističkog i marksističkog ubjeđenja Kate Millett u svojoj studiji *Sexual Politics* (1968). Inauguracijom termina Millettova je označila proces hijerarhijskog predisponiranja muškog spola nad ženskim kao političkog čina čime je redefinirala sam pojam patrijarhata, određujući ga kao *političku instituciju koja predstavlja društveni oblik porobljavanja*. Ideološka slika idealnih odnosa u društvu se promovira putem sveopćeg falogocentrizma, vladajućeg, univerzalnog, drugorazrednog položaja žene koji uključuje njenu poslušnost; političkog i znanstvenog pogleda na svijet što je odraz muške moći simbolički utjelovljene u falusu. Svako neposjedovanje falusa izjednačava se sa kastracijom – pridodatom ženskom spolu u svrhu subordiniranja, učvršćivanja razlike pošto falus u sebi nosi značenje nadmoći nad ženama.

Hijerarhiziranje u društvu je potpuno zasnovano na istim principima kao ono u vojsci, tako da kada govorimo o militarizmu možemo ga izjednačiti sa *naoružanim patrijarhatom*. U sferama odnosa među spolovima nadziranje i moć muškog spola nad ženskim manifestuje se prisilnim orodnjavanjem društvenih uloga. Vojnička superiornost muškarca identična je u društvu koje promovira nižu vrijednost žene. Definirati ženu unutar civilizacijskog poretka značilo bi imaginirati je u precivilizacijsko područje Drugosti, budući da je definicija *muškog već sadržana u*

civilizatorskom kodu paradigme racionalnog ovladavanja (List, 1990: 194-205). Žena kao Druga u tom poretku za/dobija ulogu neprijatelja kojeg treba uništiti (vojska/patrijarhat), kontrolisati i normativno nadzirati (patrijarhat/vojska). Patrijarhalna kultura se može održati pri/silnim poslušom i nasiljem a to je ujedno odlika militarističkog rješavanja sukoba.

Nadalje patrijarhat utemeljen na biološki i/ili morfološki uvjetovanoj matrici razlika između ženskog i muškog spola sintetiziranih u prinudni heteroseksualizam, radikaliziranjem dihotomnih stavova u obliku opozicija (potonja označava žensko/st) između kojih izdvajam duh/tijelo, subjekt/objekt, kultura/priroda, govor/šutnja, Logos/Pathos, javno/privatno, producira odnose među spolovima zasnovane na odnosima nad/moći. Patrijarhalno utemeljenje heteroseksualizma omogućava (pro)tok moći u hijerarhiziranju spolnih uloga konstruisanih diskurzom, pri čemu se na abjektnim pozicijama zadržava ženski spol/rod, odnosno proizvodi potčinjeni i unaprijed regulisani subjekt. Da bi se proizveo takav subjekt, uz njega nužno ide i potčinjavanje, doslovno pravljenje subjekta, jer sama proizvodnja je *istovremeno i oblik upravljanja* (Butler, 1997: 163-175). Muškarci upravljaju nezaštićenim ženama, donose odluke u njihovo ime, diskriminirajući ih odrednicom slabiji spol, u sferi porodice, kao i u javnoj sferi gdje vladajuća skupina donosi odluke u ime naroda. Militarizam je i *diskriminatorski odnos prema razlikama kako biološki uslovljenim, tako i društveno konstruisanim* (MOC antimilitaristički pokret u Španiji). Ulogu žene u društvu¹ i kulturi vještački kreira muškarac, a ona je najčešće proizvoljna, dakle, radi se o stalnom produciranju predrasuda i predstava (*ili „večne istine“*) o ulozi žene u vlastitom društvu (Papić & Sklevicky, 1983: 13). Radikalna dihotomizacija prisutna u seksističkom patrijarhatu prisutna je i u vojsci u transferu 'vrijednosti' militarizovanog kulturnog modela *antagonističke podele sveta – mi/oni: mi civilizovano – oni primitivni; mi dobri – oni zli, itd.* (Antimilitarizam i žene, 2009: 18).

Neometano funkcioniranje patrijarhata omogućava (naslino) ukodiravanje u svaku osobu odgovarajućeg položaja unutar sistema. Društvenim aparatom se bića ženskog spola² pripitomljavaju i oblikuju prema kulturnom kalupu određenog društva.³ Militarizam kao sistem vojne dominacije podrazumijeva i *autoritarnu organizaciju: hijerarhiju i slepu poslušnost* koja sržno prožima organizaciju društvenih odnosa između ženskog i muškog spola. Jedno od ključnih područja interesovanja studija roda

¹ Procesom socijalizacije, koji otpočinje u porodici, paradigmi i nucleusu patrijarhata djeca se obučavaju da prihvataju razlike među spolovima na način da je muško dijete izjednačeno sa normom, a žensko tek njegova verzija ili Drugost što utiče na usvajanje sa/znanja i prihvatanja frejdističkog učenja kako je biologija odredila mjesto žene u društvu. Muška pred/određenost i ženska podređenost nisu rezultat morfoloških razlika njihovih spolnih organa već su rezultat kulturne reprodukcije razlika među spolovima. Drugorazredni položaj žene unaprijed producira njenu ulogu u poretku dok je cijeli proces odrastanja i torture podređen činjenici da ona mora *postati normalna žena* (Irigaray, 1985: 26), naravno da se pod ovom sintagmom krije razarajuća moć muške prevlasti koja maskirana normalnošću pojave i vrijednosti krijumčari unaprijed definirane razlike među rodovima.

² Pri tome se na spol gleda samo kao na sirovinski materijal čime se otvara prostor manipulativnim postupcima i mehanizmima kojima se kultura i društvo obilato služe pri konstrukciji roda/ova.

³ Usp. Clarissa Pinkola Estes (2007). Žene koje trče s vukovima: Mitovi i priče o arhetipu divlje žene. Zagreb: Algoritam. Ona razobličava predrasude i stereotipe o pripitomljavanju žene i ženskog promovirajući matrilinarni poredak i otpor negativnim kompleksima koje nameće kultura putem *psihičke kirurgije*.

je odnos između prisilne materijalizacije spola u ideal spola, to jeste u njegovu fikciju i prateći preformativni proces ukodiravanja (patrijarhalnih) vrijednosti u pojedinku/ca prilikom kojeg se otkrivaju pukotine za silu rematerijalizacije.

Rodne politike prije svega imaju za zadatak demaskiranje moći reprezentacije spola, otkrivanje uticaja roda na struktuiranje društvenih odnosa, istraživanja pitanja performativnosti koja uključuje ponovljivost nametnutih normi *inasilnu reitativnu politiku regulatornih poredaka pola* (Butler, 2001: 31) potom razobličavanje represivnih mehanizama moći i na kraju procese konstrukcije roda i prisilne materijalizacije spola kao najbitnija kultural-antropološka pitanja od presudne važnosti za inteligibilnost pojedinke/ca, kao i pitanje premošćivanja primarnosti i jednodimenzionalnosti spolnih razlika i uvođenje novih oznaka rodnosti. Patrijarhalni društveni ustroj se navodi kao jedini logičan i razuman, a represivni mehanizmi moći, inače nisu označeni kao takvi, su u tobožnjoj službi stvaranja humanističkog društva.

Paraleno s tim, strahokontrolom represivni militaristički aparat se stavlja u službu zaštite građanki/a provodeći bezbjednosne mjere. Militarizacijom je prenijet i kulturni model *demonizacije, stigmatizacije, čak i eliminacije različitosti i protivljenja* (Antimilitarizam i žene, 2009: 18) u patrijarhalno društvo iako se odnose na ženu mada ne isključivo (*konstrukcija roda se služi sredstvima isključivanjatakvima da se čovek ne proizvodi samo iznad i protiv nečoveka, već i kroz niz odbacivanja, radikalnih brisanja kojima je, strogo uzevši, uskraćena mogućnost kulturne artikulacije* (Butler, 2001: 14-21)) jer kada zađemo na teren rodnog identiteta višedimenzionalnosti i raznovrsnosti te uvođenja novih oznaka za rodnost, kao i seksualne orijentacije, onda dolazimo do zaključka da se na razliku gleda kao na subverzivnu opasnost koja može narušiti poredak. Atribuiranim razlikama među spolovima, materijalizacijom i mobilizacijom samih kategorija učvršćuje heteroseksualni poredak prema zahtjevima političkog diskurza isključivanjem sataniziranih Drugih, čime se može oblikovati homogena zajednica (transferzalno: seksualna, vjerska i nacionalna) pri čemu ideologija militarizma ima isti zadatak. Odnosi roda imaju suštinsku ulogu u struktuiranju hijerarhije društvenih odnosa, dominacije i subordinacije pri čemu je subjekt moći postavljen u centar, a rodno Drugi (klasno, rasno, seksualno) konstituisan preko upisanih/markiranih negativnih odlika i potčinjenosti na područje margine.

Militariziranjem kulture nameće i odvija se marginalizacija i viktimizacija žena: *muškarci navodno štite žene jer su one slabiji pol* (Antimilitarizam i žene, 2009: 18), a ta zaštita je upravljalačkog tipa. Sve aktivnosti kodirane dihotomno, ne samo da čuvaju poredak, one funkcioniraju kao isključivo muške i ženske u *sustavima odnosa rodno uvjetovane moći* (Bordo, 1999: 135). Diskurzom o vječnoj opasnosti od neprijatelja i 'hiljadugodišnjom historijskom borbom' iznalaze se razlozi postojanja vojnog aparata, ozakonjenja ratovanja i stalnoj kontroli. Moć kakvu ima militarizovani patrijarhat potrebno je de(kon)stuirati kroz destabilizaciju Diskurza novim Diskurzima, jer kako Michel Foucault smatra ponovno ispisivanje moći je moguće, ali nije transformativno. Preuređenje moći i sljedstvenih odnosa moguće je unutar same moći, njenim aparatima i operacijama uz pomoć *odskočnog efekta* uperenog na subverziju jer moć *uvek funkcioniše otvoreno* (Grosz, 2000: 85-96). Propitivajući centar sa margine koja je

subverzivna, žena treba da unese nered unutar političkog poretka⁴. Ne prividom ravnopravnosti koja se krijumčari kroz brojčanu zastupljenost žena u vojsci što je militarizacija feminizma, nego, antimilitarističkim radikalnim djelovanjem, jer kako to smatra Shelly Anderson žene imaju više mogućnosti za izgradnju mira u *paradoksalnoj političkoj isključenosti*. Žene i manjine ne trebaju da osvajaju maskulinističko - militarističku kulturu, ona nama ne treba, ali artikulacijom sebstva i djelovanjem mogu ozakoniti vlastito postojanje, stav, svoju subkulturu, alternativnu i paralelnu mainstream-u, revoluciju koja poziva na mir. Dekonstrukcijom diskurza utičemo na destabilizaciju moći i time ulazimo na poligon pregovaranja i stvaranja alternativa koje mogu i trebaju dovesti do radikalnih promjena u društvu.

Protiv nasilja jugo-imaginarija: privatno je političko

Kraj osamdesetih i početak devedesetih godina 20. vijeka obilježilo je mitsko uzdizanje palanačkog kulturnog modela nacionalpopulizamom čime je zatvoren ciklus ponovljivosti historije kolektivnih (ratnih) katastrofa označenih dokidanjem ideje socijalističke utopije koja je fungirala kao stabilizator zajedničkog prostora. U predratnoj Jugoslaviji režim *pater populis* se održavao idejom ne/jednakosti koja kulminirajući evidentnim porastom mizoginije upisane u kruti i rigidni sistem (komunističkih) patrijarhalnih vrijednosti primjernom ideologijom i politizacijom te kulturnim praksama postigla nadmoć muškog roda nad ženskim. Sveopći porast nacionalnosti i hegemonija etničkih grupa, što je dio procesa militarizacije u zamljama bivše Jugoslavije prati kulturni model nacionalpopulizma koji utemeljenje pronalazi u moći militarizovanog patrijarhata o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, u kojem se ostvaruju potencijalne spolne i rodne uloge žena i muškaraca zajedno sa afirmacijom heteroseksualne matrice utvrđuju se stereotipi tradicional(izira)nog poimanja žene i ženskosti koje se reproduciraju već u krvavim obračunima devedesetih godina.

Zahvaljujući ideološkim snagama kulture slika i rod žene se provode kroz filter sveopće nejednakosti, stoga, Rada Iveković ne griješi kada politike patrijarhata vidi kao *opću hijerarhiju koja se tiče generacijske, klasne i rodne nejednakosti (a ne različitosti!)* (Iveković, 2006: 43). Društvena djelovanja na sceni propalog jugoslovenstva su generalno bila obilježena izrazitim seksizmom, spolnom segregacijom koju prati patrijarhalno uzdizanje muške dominacije i vrijednosti. Simbolički ili muški jezik koji sobom odražava *patrijarhalnu strukturu društva* u fukciji je očinskog iskazivanja takozvanog muškog racija. Status žene širom Jugoslavije bio je utvrđen upravo jezikom - od kolokvijalnih sinonima/vulgarizama koji ženu izjednačavaju njenim spolnim organom, preko viceva i mizogenih filmova jugoslovenske

⁴ Usp. Carole Pateman (1998). *Ženski nered: Demokracija, feminizam i politička teorija*. Zagreb: Ženska infoteka.

kinematografije, potom muzike i književnosti, image žene (ključno mjesto jugo-imaginarija) podrazumijeva *stabilni status - nižeg bića* (Ugrešić, 2005: 85). Kulturni model žene u bivšoj Jugoslaviji se kretao od svetosti figure majke do kurve - žene sumljivog morala⁵ koji se transmitovao u društvenu stvarnost i obratno. Omiljeno sredstvo djelovanja jugomuškarca je šamar za ženu, što potvrđuje da je ona pored dobijanja ruke po licu za/dobila i identitet prokreiran muškim stereotipima o jugoženici.

Demaskiranjem pomenutih reprezentacija odvija se o/pozicioniranje (u) kulturi i preispitivanje konstrukcije/a subjekta u diskurzu. Uproriše za fabričku proizvodnju unaprijed zadanih razlika nalazi se u modelima ponašanja koji su nametnuti djelovanjima militariziranog patrijarhata u svrhu potiskivanja i gašenja te marginalizovanja s(n)aga žene u jugoslavenskom kolektivu. Model jugoženice i jugomuškarca se reduplicirao kao društveno legitiman zahvaljujući strukturama moći baziranim na biološkim razlikama i konstrukciji roda.

Krajem osamdesetih godina 20. vijeka strateški se radilo na deemancipaciji žena i njihovom povratku stereotipiziranoj ulozi u neklearnoj porodici čime se najavljuje način na koji će se rekonstruirati stari/novi model žene. Emancipacija žena u zemljama bivše Jugoslavije je bila uglavnom ideološka,⁶ dakle, žene su bile politički i pravno jednake muškarcima, dok je stvarnost bila evidentno drugačija.

Uoči samog rata u jugoslovenskom društvu se vodila borba oko slobodnih izbora žena o povratku ulogama majke i domaćice u porodici što je diktirano militariziranim patrijarhatom i ukazivanjem na 'prirodnu' ulogu žena u poretku (Barbara Godard), sveopćom navalom nacionalističkog ali i religijskog diskurza koji propagira ograničene uloge žena. Unutar institucije porodice koja fungira kao *depolitizirani idilični teren* (Higonnet, 1994: 93), a feministkinje su dokazale da preraspodjela moći u porodici nije nimalo bezazlena,⁷ odvija se sistematska stratifikacija rodnih i spolnih razlika putem dodjeljenih uloga. Simboličke vrijednosti koje se pripisuju ženskoj ulozi u okrilju

⁵ U ovaj model se klasificiraju sve žene koje djeluju subverzivno po patrijarhat bilo jezički, izražajno, kulturno, žene koje se otimaju kontroli sistema, žene koje nemaju porodicu, žene koje samostalno donose odluke o utrošku vremena, društvene otpadnice, lezbejke, buntovnice, odmetnute kćerke, usidjelice, raspuštenice, vještice, prostitutke, umjetnice, feministkinje, naučnice, konobarice, žene u kafanama...

⁶ Usp. tekst Sonje Liht i Slobodana Drakulića pod nazivom *Kada je ime za mirovnjaka bilo žena: rod i rat u bivšoj Jugoslaviji* objavljen u *Woman*s Studies Journal – Selected Papers*. Dostupan i na web site-u www.zenskestudie.edu.rs.

⁷ I sam muškarac je smješten u privatnu sferu, ali kako Carole Pateman odlično primjećuje privilegija muškarca je prisutnost i vlast u obje sfere, kako javnoj tako i privatnoj kao produkt njegove pandominacije. U privatnoj sferi uloga muškarca je često simbolička, jer u našoj kulturi otac i muž *zbog različitih razloga nije mogao ili nije želio biti „prisutan“* (Pincola-Estes, 2007: 202).

porodice, takozvanoj privatnoj sferi⁸ povezane su sa ženskom moći reprodukcije. Dom postaje *poprište odnosa moći* (Morley, 2005: 140-167), a porodica jedan od najsnažnijih *'proizvodnih pogona' militarističkog duha* jer se njena organizovanost podudara sa ustrojem u vojnim kasarnama. Rodne uloge unutar porodice su kreirane tako da je otac/muž je glava porodice, a žena inferiorna, s jedinim donekle vidljivim uticajem na obuku za polne i rodne uloge djece: djevojčica i dječaka.

Nameću se politička pitanja narušavanja ženskih ljudskih prava, upotrebe sile u vidu porodičnog nasilja i nasilja nad spolom i/ili rodom, sabijanja identiteta i ograničavanje žena ulogama. Otvaranjem ovih pitanja sfera privatnog dolazi u centar interesovanja. Privatno postaje političko. U predratnoj Jugoslaviji, *patrijarhalne vrednosti su se duže i upornije zadržale među muškarcima nego među ženama*, što je omogućilo radikalnu mušku politiku spram žene i njenog roda koja se odražavala mizoginijom javnog diskurza praćenog nasiljem. Kultura militariziranog patrijarhata još jednom je potvrdila sveopći stav muškaraca i institucija vlasti spram žene.

Porast manifestacija nasilja u bivšoj Jugoslaviji osamdesetih godina proteklog vijeka svjedoči o spolno i/ili rodno zasnovanom nasilju sa silovanjem na prvom mjestu. Slavenka Drakulić još 1982. godine pored iznošenja brojke od šeststotina silovanja godišnje u Jugoslaviji iznosi veoma značajan fakt da je silovanje žena u 'mirnodobskom' razdoblju pitanje stava uvriježenog u odnosu prema ženama uopće. Mali broj prijavljenog zločina silovanja dugujemo patrijarhatu i shodnoj mu kulturi srama koja propagirajući ženski gubitak časti dokida njeno pravo na kažnjavanje krivca i promjenu društvenog stava prema silovanoj ženi. Nužnim se ispostavlja razotkriti ideologije silovanja koje uključuju postojanje mita o krivici žene i sporadično čina prijavljivanja i kažnjavanja. Muškim argumentima zašto siluju žene pored onih koje navodi Susan Brownmiller (1. sve žene žele biti silovane, 2. nijednu ženu nije moguće silovati bez njene volje, 3. žene same traže vruga, 4. kad te već siluju, bolje se opusti i uživaj) potrebno je nadodati jedan sasvim autohton jugo-imaginariju da je silovanje *neugodna popratna pojava emancipacije žena*. Još jednom se zlo/uporebljava strategija emancipacija žena u svrhu pooštrene militarizacije društva. Poražavajućom se ispostavlja izjava nekog jugosuca koji smatra da su silovanja djela intimnije prirode (!) „*Intimnija“ djela su privatna stvar, pa se i rješavaju privatno (?), prema čemu ispada da silovanje nije velik problem ni pravi zločin koji bi zahtijevao nekakvu širu društvenu akciju* (Drakulić, 1984: 95). Sudac, predstavnik institucije koja bi trebala biti u funkciji zaštite prava građanki/na, prvenstveno je predstavnik jugomuškarca svojim govorom otkriva militarizirani stav muškaraca prema ženama, ali i potvrđuje odnos društva prema zločinu silovanja kao neozbiljnom kriminalnom prekršaju. Privatno žensko još jednom je političko. Nasilje nad ženama prekriva veo ćutanja. Upotreba sile i nasilje postaje oznaka muževnosti balkanskog muškarca što je proizvod politizacije nadmoći muškog spola/roda nad ženskim.

Često se kao odbrana za silovanje navodio neutemeljni argument o ženskom izazivanju i krivici te se vrlo uspješno nametala paranoidna mjera o predostrožnosti u

⁸ Tvrdnji da je priroda žene takva da treba biti podrađena muškarcu isključivo u privatnoj sferi odgovara njen status neslobodne i nejednake individue koja nema pravo sudjelovanja u javnoj sferi.

vidu ostajanja žena u privatnoj sferi doma kao garantu sigurnosti. Ta strategija se ispostavlja kao prinudna deempacacija, a pored toga kontrolom preko straha to jeste prenošenjem militariziranih vrijednosti u sferu ženskog života, pa i društva općenito, Jugoslavija u predratnim godinama je pridobila na snazi u omjeru moći između muškarca i žene.

Transfer 'vrijednosti' između patrijarhata i militarizma kako je primjetno producira se u svim sferama života s posebnim naglaskom na ženu. Taj proces se odvija neprestano, a posebno u periodima mira, kako navodi Cyntia Enloe. Združene tekovine militarizma i patrijarhata dobijaju demonske razmjere tokom oružanih sukoba i raspada Jugoslavije. Opasni režim posljednje faze *komunističkog patrijarhata* ulaskom u rat pokazuje svu brutalnost ideologije prema ženskom spolu/rodu. Preživljena, osvjedočena i istovremeno narativizirana trauma silovanja žena u ratu postaje na razini tumačenja dvodimenzionalna. Silovanje žena se ispostavlja kao čin moći i dominacije muškaraca nad ženom (kao u predratnom razdoblju), a potom u interpretaciju nužno uključujem poduhvat masovnog silovanja kao rezultat radikalno militariziranog napada na protivničku etniju s ciljem njenog uništenja, što je uključeno u ideologiju većeg projekta etničkog čišćenja. Ratno silovanje i nasilje se manifest(uje)ovalo inividualnim, ženskospolnim i/ili kolektivnim iskustvom Traume čije posljedice su i danas vidljive i aktuelne.

Krvavi ob/račun roda i nacije

Proces militarizacije početkom devedestih godina 20. stoljeća vidljiv u jeziku kulminira odsustvom pravog dijaloga i razvijanjem govora mržnje, što u prvi plan širom bivše Jugoslavije ozakonjuje nasilje kao jedini način rješavanja sukoba među velikim očevima, pojačava arhetipske stereotipe o ženama preko seksističkih modela (dominacija muškog spola nad ženskim, koja uključuje kontrolu i nadziranje), potom preko *nacionalističko-rasističkih (superiornost jedne rase i /ili nacije nad drugom)* (Antimilitarizam i žene, 2009: 22) na kraju rezultira krvavim ratovima čije su najveće žrtve svakako žene i djeca. Rodnom analizom društvenog fenomena kakav je rat⁹ razotkrivamo maskulinu retoriku koja se zasniva na patrijarhalnom modelu moći koji propagira smještanje žene u unaprijed zadate okvire i učvršćuje heteroseksualnu rasističku matricu.

⁹ Preispitati povijest kolektivnih katastrofa dvadesetog vijeka u cjelosti, od Blakanskih ratova pa do ovog posljednjeg rata, rata malih nacija, znači dekonstruirati komplekse društvenih identiteta uronjenih u ideologije i kulturnih vrijednosti koje se nameću kao prateće. Svjedočanstvo o ponovljivosti (ratne) povijesti čovječanstva pronalazimo u zadnjoj deceniji proteklog stoljeća koja je obilježena ratnim sukobima na području Balkana, raspadom Jugoslavije i gubitkom vjere u socijalističku utopiju rezultira navalom novog talasa barbarizma, isključive dehumaniziranosti, borbe za etnički čist prostor i ostvarenje fašističkih ideologija i politika elitnih skupina kulturnih radnika predvođenih vođama koji se danas terete, ali i odgovaraju za najozbiljnije ratne zločine.

Elemente ratne politike (muškog i javnog podviga) potrebno je dekanonizirati jer se radi o predodžbama/stereotipima kojima operira kultura proizašla iz mašinerije militarističko-patrijarhalnog pogleda na žene. Nasilje nad ženama i silovanje postaje još jedno u nizu oružja rata kao i način za postizanje ratnih ciljeva. Rod žene u ratnom razdoblju je ideološki restrukturiran te dobrim dijelom određen nacionalnim i kulturnim koncepcijama muškosti i ženskosti. Za reprodukciju i konstrukciju novog modela žene koristi se *instrumentalizacija, tradicionalizacija i naturalizacija žena za vreme rata, naročito za vreme nacionalističkih ratova* (Tešanović, 2000: <http://www.zenske.studie.edu.rs/>). Brutalnost ratnih mehanizama u izrazito patrijarhalnoj Bosni i Hercegovini radikalizirana je predodžbom o ulozi žene u biološkoj reprodukciji nacije.¹⁰ S jedne strane pozivi vjerskih vođa na povećanje nataliteta (osnažena religijska politika) radi opstanka nacije s druge, napadom na reproduktivnu sposobnost žene želi se postići uništenje kulture, tradicije, nacije i identiteta. Jer kako to Nira Yuval Davis dobro ističe žena, dakle, *majka nacije* ima ogromnu ulogu u kulturnom tumačenju nacija i nacionalnoga preko politika identiteta s posebnim naglaskom na rodnim identitetima. Žena u ratu je dvostruka Druga: spolno/rodno i nacionalno (linijom njenog pripadništva kolektivu). Pripadnost žene kolektivu prvenstveno dokida njen individualni identitet, a u prvi plan ističe važnost grupne identifikacije na koju je žena prisiljena. Stoga njen etnički i nacionalni identitet je *prisilan identitet* (Yuval-Davis, 2004: 23) koji se konstruše sekundarno što proističe iz patrijarhalnih predodžbi o ženi kao vlasništvu muškarca (društvenoj robi). Žena postaje kulturni simbol kolektiviteta, granica etničkih grupa u ratu, nositeljica tradicije i Majka nacije. Identitet muškarca, onog koji u sebi otjelovljuje Oca nacije, očinske figure izuzetno važne u nacionalističkoj retorici presađuje se na ženu koja društveno fungira zahvaljujući svom za/dobijenom identitetu. Tim postupkom ne samo da se žena spolno i rodno degradira, već se brišu razlike između svake žene ponaosob.

Raspadu zajedništva kroz rat kumovao je motiv odbrane kulture (istovremeno i napada na drugu, pogrdno značenu kao barbarsku), stoga je u toj mjeri snažna militarizacija rodova. Kultura rata dodatno materijalizira spolove na sfecifičan način performativima definisanja ženskog roda u ratu kroz okvire muške moći: nacije i etničke pripadnosti. Ženski lični identitet nasilno je zamijenjen njenom pripadnošću kolektivu o čemu ponajbolje svjedoči i stradanje žena u toposu *ženske sobe* koja je polje radikalnih odnosa (ne)moći.

Ratni pogled na rod žene nažalost uključuje i gledište po kojem ako žena dopadne u ruke neprijatelja jeste materijal za nasilje i silovanje te odašiljanje poruka neprijateljima. To je ujedno i produkt kulture koja je zasnovana na uspostavljenom konceptu žene koja je kako smatra, Luce Irigaray, objekat izmjene. Masovno seksualno nasilje nad ženama odvijalo se u zasebnim institucijama unutar logora tzv. ženskim sobama što potvrđuje činjenicu o pooštrenoj prisutnosti muško/ženskog rata te sekundarno između zaraćenih grupa *najuočivljivije na planu ratnih surovosti* (Iveković, 1995: 9-23).

¹⁰ Jedan od najsnažnije razvijenih stereotipa jeste onaj o ženi kao majci nacije, što je karakteristično za male narcisoidne kulture kakve su naše u zemljama bivše Jugoslavije.

Militarističkom politizacijom bioloških razlika u fizičkim omjerima moći socijalizuju se spolovi nametnutim usvajanjem i vježbanjem *odgovarajućih društvenih reprezentacija određenih fenomena* putem vaspitanja što uključuje agresiju, fizičko nasilje a u službi je održavanja hijerarhijske moći – muške dominacije i ženske subordinacije što se u *vojsci aktivno uvežbava i podstiče* (Kambel & Manser, 1998: 11-12). Bitno mjesto u spoznavanju i izgradnji muškog identiteta imala je Jugoslavenska narodna armija topos mitskog života jugomuškarca i centar njegovog imaginarija. Bratstvo naslijeđeno iz vojske ovaj put je raskomadano i snažno asimilirano u etničke grupe. Muškarci/vojnici identifikovani sa nasiljem kao *sredstvom samopotvrđivanja u situacijama frustracije* (Forel, 2012: 98) u ženskoj sobi očituju se kroz zajedništvo/kolektivitet u ponižavanju žena svedenih samo na spol Drugog ili neprijateljskog etnosa. Masovno ratno silovanje povezano je sa kolektivnom težnjom u demonstraciji moći, jer su žene za muškarce/vojnike samo dio ratnog plijena, a zlostavljanje žena uključuje i predstavu za mušku publiku. Prema Radi Iveković bratsko povećanje okrutnosti povećava i *šanse da oni formiraju svoj identitet* uz nužnost asimilacije u grupu putem identifikacije. Ta grupa koja je nadmoćna u ratnoj hijerarhiji a priori isključuje Druge, jer samo uz pomoć drugosti se može oblikovati identitet.

Silovanje je nasilni akt koji je *logična posljedica seksizma* (Ženski sud: Feministički pristup pravdi, 2011: 199) i teški *zločin protiv ličnosti* koji podrazumijeva traumu. Trauma je iskustvo restrukturiranja identiteta a manifestira se dvostruko: fizička i psihička rana. Trauma nastaje na mjestu susreta rata i subjekta, a rezultat je društvene ranjivosti naših tijela. Tjelesna ranjivost se *intenzivira u određenim društvenim i političkim okolnostima, posebno onima gdje nasilje jest način života, a sredstva za osiguranje samoobrane ograničena* (Butler, 2007: 69-84). Žensko tijelo smješteno u okvire patrijarhalnog reprezenta funkcioniše kao politički, društveni i kulturni objekt. Pored borbe za tijelo između onoga ko ga nastanjuje i eksploatatora, tijelo postaje svesimbol kulture. Zahvaljujući činjenici da je tijelo proizvod kulture i kulturnog preplitanja, tijelo kao diskurzivni objekat je *povezano u poredak želje, označavanja i moći* (Gros, 2005: 42).

Ženska tijela kao simbolički toposi Nacije/Muškarca¹¹ ispostavljaju se kao put do muških ciljeva u ratu, a *silovanje kao svesna militaristička taktika*. Koloniziranjem ženskog tijela i seksualnim nasiljem nad njim šalje se poruka o uništenju muškarcima neprijateljske nacije. Na površinama ženskoga tijela upisuje se sukob etnija. Do ženskih tijela se dolazi posredstvom kontrole i nadziranja, koje proizvode ono što Foucault označava *disiplinirajućim društvom*. Smještanjem žena u logor *postiže se nadzor nad*

¹¹ Izmanipulisane razlike binarnih sistema, prije svega onog spolnog i rodnog, projektuju se na ratni sistem i mahanizme osvajanja/potčinjavanja. Iz pozicije dimenzije radikalnih opozicija, žensko tijelo postaje uporište rata i nacionalizma. Kontinuitet muškog mita o ženskom tijelu kao mjestu stvaranja Nacije uz pogubno djelovanje militantne ideologije rezultira nasiljem, agresijom ali i rodno specifičnim zločinima silovanja i seksualnog zlostavljanja i prisilne trudnoće. Izjednačavanjem nacije i muškarca u simboličkom poretku, ali i otjelovljenjem žene kao *Majke nacije* – nova figura žene, dolazi se do politizacije ideje o eliminaciji žene i ženskoga. Patrijarhalnom logikom po kojoj je žena temelj obitelji, ostvaruje se napad na muške članove njene obitelji. Paradoksalno, napad na ženu obilježava simbolički napad na naciju.

spolnošću (Yuval-Davis, 2004: 36), posljedično i nad reprodukcijom što je jedan od nacionalističkih prioriteta. Mjestu podređenosti žene u patrijarhalnoj ideologiji i njevoj ulozi u seksualnoj razmjeni pridružuju se i njeni *reproduktivni potencijali koji pripadaju muškarcu koji ih brani ratujući* (Cooper, Munich & Squier, 1989: 18).

Posebno brutalna militaristička taktika napada na žensko tijelo i etniju kojoj žena pripada u kontekstu etničkog diskurza jeste *prisilna trudnoća*. Ovaj fenomen ne samo da je poruka neprijatelju da nije znao zaštititi svoju zajednicu već je čin uništavanja druge, neprijateljske (etničke) grupe jer djeca rođena kao posljedica silovanja po eugeničkom diskurzu imaju očevu nacionalnu pripadnost. Tretiranje problema prisilne trudnoće isključivo kao napada na etničku strukturu stanovništva jeste negiranje ženskog/rodnog prava žene na reproduktivnu samodeterminaciju. Kontroliranjem ženskog tijela koje podrazumijeva zloupotrebu ženske biološke moći, pakao rata prenosi u njenu utrobu. Indirektna prostitutica kao još jedan prateći fenomen rata predstavlja da parafraziram Jane Marcus nered i derozijentaciju tijela u ratu. Nasiljem se pomijera i razbija ženski subjekt. Pojedinač/ka ne uspijeva transcendirati, prevazići nasilje, nema govora o pobjedi ili suprotstavljanju *činak za njega je specifičan – Trauma*, to je obilježje identiteta. Traumom pogođeno žensko tijelo¹² postaje paradigma traumatizirane kulture i kulture koja zadaje traume. Tijelo društvenih uloga najednom uništava tijelo osobnih doživljaja. Redeskripcija tijela se dešava posredstvom društvenih kontrola.

Žrtve silovanja ne mogu da podnesu hororno iskustvo zato bježe, a bijeg im omogućava proces udvostručavanja ili umnožavanja identiteta. Riječ je o depersonalizaciji ili eks-tatičnosti subjekta. Elisabeth Grosz pod pojmom depersonalizacije subjekta podrazumijeva fenomen izvan tijela, *dramatičnu promenu u samo-poimanju i odnosima sa spoljašnjim svetom... Telo ili njegovi delovi postavljeni su na distancu u odnosu na subjekt* (Gros, 2005: 119-120). Označavajući problem prebacivanja *onkraj sebe samoga* izvan okvira tijela i njegove ranjivosti te izloženosti, kao eks-statičnost, Judith Butler smatra da se taj proces odvija pod uticajem snažnih emotivnih stanja bijesa ili tuge. Uprkos činjenici da je podvrgnutost žena u ime njihovog kolektivnog identiteta muškoj teritorijalizaciji, pa shodno tome i osvajanju, agresija, fizičko nasilje, tortura i silovanje koje preživljava svaka žrtva ponaosob je pitanje zločina protiv žene, protiv njenog spola i roda. Hiljadugodišnja ćutnja o pretrpljenom nasilju i zločinima nad ženama za vrijeme ratova dokinuta je skretanjem pažnje na masovna silovanja žena tokom rata u bivšoj Jugoslaviji.

Politike tranzicije: Slučaj Bosna i Hercegovina. Traži se nova Kasandra

¹² Tijelo je senzor koji posjeduje komunikacijske sisteme jer je sposobno da govori, da pamti, da se sjeća. Clarissa Pinkola Estes dobro primjećuje kada kaže da svakoj rani na ženskom tijelu odgovara rana na istom mjestu u samoj kulturi.

Medijskim skretanjem pažnje na popratne ratne događaje 1992. godine u Bosni i Hercegovini silovanje žena postaje javna činjenica, a pritisak feministkinja i advokatkinja na međunarodne organizacije i grupe rezultira definisanjem ratnog silovanja kao ratnog zločina protiv čovječnosti (1993.). Statutom ICC-a (Međunarodnog krivičnog suda) usvojenog 1998. godine definišu se četiri zločina protiv žena za ratni zločin: *silovanje u ratu, seksualno ropstvo, prisilna trudnoća i prisilna prostitucija* (Mladenović, 2005: 22). Knjiga *Masovno silovanje – rat protiv žene Bosne i Hercegovine* (1993) koju je priredila Alexandra Stiglmayer uglavnom služi produciranju balkanizamskih stereotipa (pod procesom balkanizacije Marija Todorova u knjizi *Imaginarni Baklan* podrazumijeva formiranje negativnih stereotipa i predodžbi označenih kroz ideju balkanizma koji je sinonim *zapovratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i varvarskom* (Todorova, 2006: 47)) kada je riječ o stvaranju posebne vrste identiteta silovane žene. Posebnim mapiranjem muslimanske žene preko tradicije i konzervatizma u provincijsku Bosnu i Hercegovinu izvodi se niz pogrešnih generalizacija. Inspirirana radom o individualnoj konstrukciji ženskog identiteta muslimanki, napose i konstrukcijom seksualnosti i njenim suodnosom sa politikama tradicije i religije, autorke Marieme Halie-Lucas, shvatam da je bosanska žena u očima zapadnog posmatrača producirana kroz stavove o nevinosti i čestitosti sve do udaje čime se implicira da silovanje ima daleko veće posljedice po ženu muslimanku.

Oprisutnjeni viktimološki diskurz apriori je u procesu reprodukcije crno-bijelih predodžbi i gradnje odnosa prema balkanskoj ženi preko suodnosa zapadne žene i kulturno Druge. Kako bih izbjegla dodatno viktimiziranje žena žrtava rata navodim argumente o emancipaciji, obrazovanju i ekonomskom osamostaljivanju žena svih vjeroispovijesti i deklaracija što relativizira zapadnjački apsolut o pobožnim ženama okrenutim braku i podizanju djece (pripada određeni procenat). Porazavajućom se ispostavlja činjenica da se samo skupina muslimanki dodatno stigmatizira i gura u ralje dodatne viktimizacije što otežava sam proces rehabilitacije, ali i napadnost određenih struktura društva dodatno otežava procese prokazivanja silovatelja, svjedočenja i sudskog gonjenja.

'Prinudno' se zaboravlja na činjenicu da je rat silovao žene svih deklaracija, nacionalnosti i vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini. Riječ je o broji od preko 20 000 silovanih žena.¹³ U srži viktimističkog diskurza nalaze se patrijarhalni obrasci ponašanja. Rat u Bosni i Hercegovini utemeljen na snazi patrijarhalnih ideologija bio je muški. Žene jesu bile saučesnice sistema u ime simboličkog poretka, zato i jesu žrtve nasilja, jer rat je taj koji dodatno *militarizira rodove* (Enloe, 1990: 194). Ratno silovanje postaje *seksualna ekspresija agresije* (Seifert, 2000: 439). Zločin silovanja u patrijarhalnom sistemu se posmatra jednodimenzionalno kao zločin protiv vlasnika

¹³ Silovanje i nasilje su zločini protiv čovječnosti i treba ih promatrati tako, neovisno o društvenom/ socijalnom, religijskom ili geografskom statusu osoba. U UN Aneksu IX određena je skala određivanja broja žrtava silovanja, dokumentovani su modeli sistematskog/masovnog silovanja kao dijela politike etničkog čišćenja. Prema podacima istog Aneksa otkriveno je oko 700 silovatelja i 162 sabirna logora u kojima se dešavalo seksualno nasilje i zlostavljanje te su svjedočanstva imala *centralnu ulogu u postupku formiranja optužbe* (UN Aneks IX. A: 5).

ženskog tijela, najčešće muškaraca članova porodice, oca i muža, dok se povreda i trauma koju trpi žena zanemaruje.

Cilj prakse silovanja jeste desubjektivacija žrtve koja se odvija kroz metode ponižavanja i zlostavljanja. Žena kao žrtva silovanja prolazi kroz dvostruku stigmatizaciju. Prvu od strane zločinca a drugu od vlastite zajednice. S obzirom da se silovanje može definisati kao izostanak saglasnosti žene na seksualni čin, onda taj izostanak saglasnosti izjednačava sve žene koje prolaze kroz tu torturu a od ovog postupka pravi zločinački podvig uperen protiv žene i njenog spola/roda. Strah od odbacivanja zajednice najčešće ženu tjera u ćutanje jer zajednica kojoj pripada silovana žena promovira rigidni stav o sopstvenim ženama i njihovoj spolnoj i rodnoj determiniranosti kroz patrijarhalni binarni poredak.

U ženskoj određenosti porodičnim životom utemeljene su osobene osobene ideje o sramu i nevinosti (Todorova, 2010: 136). Uloga ženskosti je propisana muškom *spekularizacijom* (termin koji koristi Luce Irigaray) a odgovara ženskoj želji za skrivanjem, tajnom i osjećajem krivice. Time se nameće promatranje ženskosti kao unaprijed krajnje viktimizacije što je neizbježno ako se sagleda hijerarhija unutar patrijarhalnog sistema. Dok s druge strane nova historija na koju se ugleda sadašnjost nameće osjećaj krivnje. To jeste jedna vrsta *terora sjećanja*, kako bi rekla Dubravka Ugrešić. Dehumanizirani diskurz koji je proizveo viktimizirani ženski entitet, po kojem žena kao slabiji spol nužno iziskuje mušku zaštitu, kao načelo svakodnevnog života dovodi do re-prezentacija moći.

Ideologizacija govora o krutim i rigidnim stajalištima tradicije prema silovanim ženama ne pomaže njihovoj rehabilitaciji i uključenosti u zajednicu. Poraće u Bosni i Hercegovini obilježeno je sveopćim pseudodemokratskim aktuelizacijama tranzicije što sobom nosi pokušaj samoosvještavanja žrtava na planu detraumatisacije svjedočenjem,¹⁴ ali i ukazivanja društvu na potrebe pojedinki koje su podnijele najveći teret rata.

Svjedočenje postaje historijski čin od presudne važnosti za budućnost te razotkrivanje patrijarhalnog karaktera militarizma ali i narušavanje muške *povijesne naracije* (Kašić, 2011: 86). U mjesecu maju 2003. godine u Bosni i Hercegovini osnovano je udruženje Žena - žrtva rata¹⁵ koje okuplja žene svih nacionalnosti koje su silovane i seksualno zlostavljane 1992 – 1995. godine. Članice udruženja rade na informisanju javnosti o radu matičnih i međunarodnih sudova te pružaju dokumentovane podatke o svim aspektima stradanja žena u proteklom ratu. Cilj im je stalnim govorom/aktivnostima podsjećati na monstruozne zločine i ozakoniti pravednu borbu *za promjenu društvenog položaja žene – žrtve rata*. Rušenju stereotipa i konzervatizma o ženama Bosne i Hercegovine najviše pridonosi njihovo hrabro istupanje u javni prostor i dokidanje šutnje u svrhu prokazivanja i kažnjavanja zločina i zločinaca. Aktivne su na umrežavanju silovanih i zlostavljanih žena na području cijele Bosne i Hercegovine, rade na prosljeđivanju izjava žena žrtava rata Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i hrabro svjedoče kako na Haškom tribunalu tako i na Sudu BiH.

¹⁴ Svjedočenje ima dvije dimenzije (Sigmund Frojd): detraumatisaciju traumatiziranog subjekta, a druga je izbjegavanje i sprječavanje ponavljanja zla.

¹⁵ Podatke o aktivnostima, historiji, rezultatima mogu se preuzeti sa web stranice: www.zena-zrtva-rata.ba.

Svakodnevnim radom na izmjenama zakona težnju prenose na vlastitu društvenu i političku vidljivost. I one daju svoje 'gvineje' kao doprinos stalnom procesu demilitarizacije bosanskohercegovačkog društva. Nažalost, djeluju bez ikakve finansijske pomoći, izuzev jednokratnih pomoći Vlade Kantona Sarajevo, ali to ih ne demoralise, žene žrtve rata rade na osnaživanju žrtava, vraćanju dostojanstva, njihovoj uključenosti u sve sfere društva i što je najvažnije zalažu se za ostvarenje vlastitih prava od kojih su im monstruozno dokinuta od kojih se najčešće spominje povratak u prijeratno mjesto boravka, ostvarenje zdravstvene zaštite, pravo na zaposlenje... Porukom '*Da se ovako sramno i monstruozno zlodjelo više nigdje i nikome u svijetu ne ponovikao što je to nama tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu*' pokazuju kako su žene te koje nakon krvavog rata rade na pomirenju i sprečavanju ponavljanja genocida, sukoba i nasilja. A ne muškarci koji su izazvali rat i vodili rat, muškarci koji danas vode tobožnju politiku u ovim 'teškim tranzitivnim vremenima'. Vidljivost silovanih žena u ratu dugujemo i podvrgnuću militariziranog patrijarhata rodnoj analizi. Najčešće je riječ o jednom procesu detektiranja i/ili blijedom vidu interpretacije uzoka kojima svakako doprinosi kultura, ista ona koja je bosanskohercegovačku ženu osudila na rapstvo patrijarhatu i učinila je žrtvom.

Kulturna tranzicija u tom pogledu na donosi uporno pisanje o temi rata, što danas predstavlja neprevaziđenost i zasićenost ranim pismom koje pokazuje da pisanje o ideologijama i nacionalizmu je teren masovnog okušavanja i reprezentacije (muškog) iskustva većine bh. autora. U tekstovima nekih autorica spolna dimenzija literarne reprezentacije postaje problem *političke reprezentacije* (Higonnet, 1994: 94-95) kojom je omogućeno formiranje alternativne i subvezivne Herstory u kojoj se ispisuju stranice ženskog, negiranog i drugačijeg iskustva rata i predstavlja drugačije viđenje ratne tragedije. *Žensko (anti)ratno pismo* ističe etičnost koja je neodvojiva od kulturnog pamćenja, odupiranja mehanizmima zla i istrebljenju svakog oblika Drugosti, stoga ono zauzima poziciju dvostruke drugosti u diskurzu. Riječ je o feminilnom tekstu za koga Toril Moi smatra da ima funkciju otpora patrijarhatu i kolektivu.

Konstruisanje sjećanja kao elementa (ratne) povijesti ili proces re/konstruiranja ženskog dijela historije nije p/određen kolektivu ali predstavlja svojevrsan odgovor patrijarhano(mizogeno)–nacionalističkoj politici koja je kulminirala krvavim obračunima u ratu o čemu svjedoči (i) ženska poslijeratna književnost južnoslavenske interliterarne zajednice, uže bosanskohercegovačke. Etičkoj potrebi o iskazivanju iskustva i stava o ratu, na primjer u esejističkim i publicističkim radovima, nadodata je i potreba autorica da se bliže pozabave literarnom reprezentacijom traume i njenim učinkom na identitet.

U tom pogledu reprezentativan književni tekst je roman *Kao da me nema* (1999)¹⁶ Slavenke Drakulić temom zahvata područje Bosne i Hercegovine te u prvi plan iznosi strahotu ratnog, seksualnog nasilja izvršenu nad ženama zatočenim u

¹⁶ *Kao da me nema* prvobitno je objavljen na hrvatskom jeziku 1999. godine, potom iste godine je zaživio u prevodima na engleski, švedski, norveški, njemački, finski, talijanski, 2001. na španski u 2002. na slovenački, francuski i portugalski jezik. Roman je ekranizovan u irsko-švedskoj-makedonskoj koprodukciji te je ove godine dobio tri nagrade na IFTA-i (The Irish Film & Television Academy) i ispred Irske kandidovan za najbolji film stranog govornog područja filmske nagrade Oscar za 2012. godinu.

bosanskom logoru. Iz vizure žrtve, putem svjedočenja¹⁷ glavne junakinje romana, autorica ispisuje povijesnu traumu čina silovanja prvenstveno kao zločina muškog spola protiv ženskog, a potom iznosi problem masovnog silovanja kao etnopolitičkog čina utemeljenog na/u patrijarhalnom konceptu feminiteta koji je ovjekovječen u svetosti figure i identiteta Majke nacije. Glavna junakinja romana učiteljica S. boravi u ženskoj sobi mučilištu logora za žene što rezultira dubokom traumatizacijom identiteta, stoga je pluralan i simbolički naslov romana. Tijelu kao mjestu sukoba etnosa/nacija i sveukupnom kulturnom simbolu oduzima se *totalitet i autonomija* jer se na *mapu telesne površine* (Gros, 2005: 42) upisuje znakovlje zločina.

Reprezentativnom uzorku etički angažovane umjetnosti koja progovara o ratnom nasilju i silovanju pridružuje se i dramski film *Grbavica* (2005) rediteljice Jasmile Žbanić okićen nagradama Berlinalea i Vijeća Evrope. Film za svojih 107 minuta koliko traje prikazuje pokušaj reorganizacije života Esme, žene žrtve ratnog silovanja, koja se nakon rata bori za vlastitu egzistenciju i za osvajanje ljubavi prema vlastitom djetetu – plodu silovanja u krnjoj porodici koja nosi strašan pečat prošlosti. Bolno iskustvo žene rediteljka predočava kroz vizuru Esme koja živi u sjeni monstuoznog zločina i pod dejstvom sveobnavljajuće traume. Film na razini dojma nudi gledateljki/ocu toliko željenu/neophodnu katarzu.

Da bi se stekao cjelokupan dojam o kulturi tranzicije kada je u pitanju zaštita ženskih prava i politike mira koje uključuju antimilitarizam nužno je pomenuti i rad *Žena u crnom* iz Beograda koje su između ostalog objavile sjajnu publikaciju *Ženska strana rata* (2007) kojom dokumentuju svjedočenja silovanja i ratnih stradanja žena širom bivše Jugoslavije te su izvor neprocjenjivo vrijednih informacija. Potrebno je spomenuti i nenadmašni rad istaknutih aktivistkinja i njihove esejsitičke, naučne, publicističke i novinske tekstove, pored *Žena u crnom*, Jasmina Tešanović, Slavenka Drakulić, Dubravka Ugrešić, Vesna Kesić, Rada Iveković, Lepa Mladenović... i brojne druge autorke...koje su pisale o stradanjima žena bivše Jugoslavije i Bosne i Hercegovine i tako ih učinile vidljivima.

(Tekst prvobitno objavljen u časopisu Mirovne novosti br. 26. (mart/ožujak) i br. 27. (april/travanj), dostupan u cjelosti on-line:

<http://mrezamira.net/sites/default/files/Mirovne%20novosti%20broj%2026,%20mart%202013.pdf>

<http://www.mreza-mira.net/sites/default/files/Mirovne%20novosti%2027,%20april%202013.pdf>)

¹⁷ Svjedočenje u književnosti ima testimonijalni karakter jer je suprotstavljeno pravnom svjedočenju i kao takvo ima drugačiju funkciju u re/prezentaciju stvarnosti i istine.